

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

تحلیل مکان‌شناسی فضاهای مذهبی در معماری شهرها بوسیله تحلیل الگوی استقرار مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر (عج)

عرفان خصم افکن نظام¹، افشین کوكبی²

¹ دانشجوی کارشناسی ارشد (نویسنده مسئول)، مهندسی معماری، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر،

erfannezam@yahoo.com

² دکتری شهرسازی، مدرس گروه آموزشی معماری، دانشکده فنی مهندسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر، akokaby@gmail.com

چکیده

مدتهاست که ساخت و ساز معماری مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر (عج) تهران همجوار با ساختمان «تئاتر شهر» در محافل معماری و مردمی بحث برانگیز شده است، این اتفاق جهت‌گیری هنرمندان و همچنین گروه‌های مردمی را در پی داشته است؛ از سوی دیگر بحث در خصوص فرم معماری مسجد و ضرورت تداوم معماری سنتی و یا پذیرش نوآوری در معماری بیرونی مسجد مدتی است که توجه محافل علمی و حرفه‌ای را به خود جلب نموده است. فضاهایی چون مجموعه پارک دانشجو و تئاتر شهر، با کارکرد اجتماعی خود، می‌تواند بستر پر قدرت و سودمندی برای اقتصاد شهری، تقویت ارتباطات اجتماعی، برقراری امنیت و اعتماد در فضای عمومی، کنترل اجتماعی، انتقال اخبار و اطلاعات، افزایش حساسیت‌های روحی و تأمین تعادل روانی، تقویت حساسیت‌های زیباشناختی، جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری مردم باشد. در حقیقت امکان انتقال فرهنگی خاص به افراد جامعه، از پتانسیل‌های یک فضای جمعی شهری موفق است که در محوطه تئاتر شهر به خوبی قابل مشاهده است. در این نوشتار ابتدا ویژگی‌ها و پتانسیل‌های محدوده «پارک دانشجو و بنای تئاتر شهر» به عنوان یک فضای جمعی موفق در شهر، تحلیل و مورد واکاوی قرار می‌گیرد. سپس با بیان پیشینه‌ای از شکل‌گیری اولین مسجد در تاریخ اسلام، معیارهای مکانیابی مسجد در فضای شهر، اقدام به مقایسه و تحلیل مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر (عج) با معیارهای به دست آمده خواهد شد. نتایج مطالعات پیشین نشان داده‌است که «تکرار» در هر زمینه‌ای پس از مدتی منجر به بی‌تفاوتی افراد نسبت به موضوع تکرار شده می‌شود به عبارت دیگر ساخت مساجد در «موقعیت‌های مختلف» و در مقابل «مخاطبان گوناگون» عمدتاً در یک شکل و عملکرد ثابت، نتوانسته به نیازهای ساکنان محل پاسخ دهد و در نهایت مورد استقبال کمتر اهالی قرار گرفته‌اند. با توجه به پیشینه تاریخی محوطه تئاتر شهر و حضور فعال مردم و جایگاه این بنا در خاطره جمعی و هویت معاصر شهر تهران، لازم بود تا طرحی همگام و همراه با فرهنگ معاصر شکل بگیرد تا علاوه بر حفظ ویژگی‌های فضایی حاضر، بتواند با نسل جدید و نسل‌های آینده ارتباطی نو را برقرار نماید.

کلمات کلیدی

مسجد ولیعصر (عج)، منطقه 11، پارک دانشجو، فضای جمعی شهر تهران، کالبد و مکانیابی مسجد.

شهری براساس خواستها و نیازهای جامعه شهری است. برنامه‌ریزی کاربری زمین در عمل، هسته‌ی اصلی برنامه‌ریزی شهری را تشکیل می‌دهد و انواع استفاده از زمین را طبقه‌بندی و مکانیابی می‌کند. از سوی دیگر، با توجه به آنکه اساساً شهرسازی به معنای آکادمیک و تئوریک آن علمی است حاصل رنسانس علمی، فرهنگی ادبی و هنری

1- مقدمه

کاربری زمین شهری یکی از مفاهیم پایه و اصلی شهرسازی است که در حقیقت شالوده شکل‌گیری این علم را بنیان می‌نهد. کاربری زمین شهری به معنای ساماندهی مکانی و فضایی فعالیت‌ها و عملکردهای

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

حاصل آن تضعیف حس آشنایی و تعلق به مکان در محدوده‌های تحت پوشش آنهاست [7].

از طرف دیگر، بدون تردید معماری تنها به لحاظ فرمی و حتی عملکردی حائز اهمیت نبوده، بلکه نقش معماری در تداعی معانی و انتقال مفاهیم نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. از سوی دیگر بحث در خصوص فرم معماری مسجد و ضرورت تداوم معماری سنتی و یا پذیرش نوآوری در معماری بیرونی مسجد مدتی است که توجه محافل علمی و حرفه‌ای را به خود جلب نموده است. یکی از مباحث مهم در خصوص معماری مسجد، ضرورت انتقال مفاهیم عالی معنوی به شهروندان از طریق حضور کالبدی بنایی با عملکرد مذهبی در سطح شهر می‌باشد. این امر اهمیت فرم معماری مسجد را در بعد خاص ادراک و انتقال معنا مطرح می‌کند و هدف معماری مسجد را به عنوان وسیله انتقال پیام و تأثیرگذاری مثبت فرهنگی آن عنوان می‌نماید [8]. از آنجا که هیچ گونه برنامه‌ریزی سازمان یافته در ایجاد مساجد وجود ندارد، مساجد در همه جا به طور متعادل و منطقی توسعه نمی‌یابد [9] و مسائلی از قبیل تراکم بیش از حد جمعیت، سرعت در ساخت و سازهای شهری و نبود طراحی و برنامه‌ریزی مناسب باعث شده است که به موقعیت و ساخت مساجد کمتر توجه شود [10]. به طوری که با توجه به نگرش سوداگرایانه به زمین، زمین‌های اختصاص یافته به مساجد اکثراً موقعیت و سطح مناسبی ندارد [2]. بنابراین قبل از ساختن مسجد در هر مکان، باید تمام جوانب آن را در نظر گرفت تا مسجد در بهترین مکان ممکن ساخته شود. شناسایی «معیارهای مکانیابی مساجد» اولین گام در این مسیر است. مسجد «ولیعصر (عج)» و بنای تئاتر شهر هر کدام به نوبه خود از بناهای مهم شهری محسوب می‌شوند. جانمایی ناصحیح هر کدام از بناهای شهری، با خود عوارض سنگینی در پی دارد. از طرفی حضور بناهای معماری نباید اثرگذاری بنای دیگر را مخدوش کند، چرا که حضور هر بنای معماری تأثیر خود را در طی سالها بر مردم به واسطه حضورش در فضای شهری گذاشته است. کمرنگ شدن چهره‌ی بنایی شاخص توسط بنایی دیگر نه تنها از تأثیرگذاری بنای اولی می‌کاهد، که تأثیرگذاری و ارتباط با بنای دوم را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد [11]. اهمیت این قضیه وقتی مشخص می‌شود که در مورد جانمایی «مسجد» صحبت می‌کنیم. ایران کشوری اسلامی است و قرارگیری مسجد به عنوان مهمترین بنای شاخص مذهبی است، همچنین بنای مهم و اصیل تئاتر شهر به عنوان شاخص فرهنگی دارای اهمیتی خاص در بین ساختمانهای شهری می‌باشد.

مدتهاست که ساخت‌وساز معماری مسجد ولیعصر (عج) تهران همجوار با ساختمان «تئاتر شهر» در محافل معماری و مردمی بحث برانگیز شده است. این اتفاق جهت‌گیری هنرمندان و همچنین گروه

اروپاست و با توجه به این که مسجد و عملکرد، ارتباط و وابستگی دوسویه‌ی آن با سایر فعالیت‌های انسان همچنین وابستگی فعالیت‌های شهری به مسجد، در گستره تسلط دول اسلامی بوده و بخش زیادی از اروپا که مهد این رنسانس می‌باشد با این عنصر شهری به لحاظ وجودی و ماهیتی بیگانه است، پس طبیعی است که شرایط و معیارهای مکانی این عنصر شهری از نگاه نظریه‌پردازان شهرسازی غرب دور بماند [1]. همه‌ی کسانی که تاریخ شهرهای اسلامی را مورد بررسی قرار داده‌اند از مسجد نیز سخن گفته‌اند و از مسجد به عنوان اولین ساختمان شهرهای جدیدالتأسیس در سرزمین‌های اسلامی، مرکزیت شهرهای اسلامی، عنصر اصلی و غالب مراکز محلات یاد کرده و از مسجد به عنوان مرکز ثقل شهر و اصلی‌ترین عامل هویتی شهر مسلمانان سخن گفته‌اند [2]. در دوران انقلاب اسلامی نیز مساجد نقش بسیار مهم و سرنوشت‌سازی را بر عهده داشت، به طوری که در این مقطع زمانی از مساجد به عنوان مراکز نیرومند پشتیبانی انقلاب و ستاد عملیاتی رهبر انقلاب اسلامی یاد می‌شود [3]. در واقع ویژگی اصلی مسجد این است که با همه شئون زندگی مردم، سر و کار دارد و البته به همه‌ی شئون مردم جهت الهی و دینی می‌دهد [4]؛ لذا نمی‌توان نسبت به چنین مکان با عظمتی بی‌اعتنا بود. یکی از مسائلی که در مورد مسجد، بسیار حائز اهمیت است، تعیین مکان مسجد در بافت شهری است [5]. توجه به این امر، که چنانچه عنوان مسجد بودن برای مکانی تحقق یافت آن محل برای همیشه مسجد خواهد بود [6] بر اهمیت شناسایی و انتخاب معیارهای مکانیابی مساجد می‌افزاید. با توجه به مطالعات انجام شده و ارزیابی داده‌های موجود، مساجد و ویژگی‌های آن به لحاظ اصول شهرسازی در شهرسازی نوین ایران، هم از نظر تعداد و هم از نظر شکل توزیع، در شرایط مناسبی نمی‌باشند. مرکز محله و مسجد به عنوان عنصر شاخص محله‌ای رنگ باخته و ظاهراً تنها قرارگیری مساجد در تقاطع‌های اصلی و پر رفت‌وآمد، از جمله ویژگی‌های اساسی در انتخاب مکان استقرار مساجد در نظر گرفته شده است [7]. این روند تا آنجا پیش می‌رود که برخی از صاحب نظران معتقدند اندازه و محل استقرار مساجد مفهوم خود را در ارتباط با دسترسی و رعایت مقیاس در سلسله مراتب تقسیمات کالبدی کاملاً گم کرده و مساجد در موقعیت‌های مختلف و در مقابل مخاطب‌های گوناگون عمدتاً در یک شکل و عملکرد ثابت ساخته شده و به همین دلیل پاسخگوی بسیاری از نیازهای ساکنان محلات نیستند و در نهایت کمتر مورد استقبال ساکنین قرار می‌گیرند. اغلب مساجد امروزی با نیازها والگوهای رفتاری متنوع و متعارف جامعه در ابعاد فردی و اجتماعی مواجه هستند که برای رفع آنها طراحی و ساخته نشده‌اند، که

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

ولیعصر تهران با رویکرد پدیدارشناسی یوهانی پالاسما» (کاکوئی و رئیسی، 1393) [21]، «الگوهای طراحی مسجد در معماری معاصر» (بهرامی و همکاران، 1393) اشاره نمود. اما هدف این پژوهش بررسی چرایی و چگونگی قرارگیری مسجد ولیعصر (عج) در کنار تئاتر شهر (چرایی و چگونگی قرارگیری مساجد در کنار فضاهای فرهنگی در عصر معاصر)، براساس مبانی نظری خاص مساجد در حکمت اسلامی و هنر ایرانی است؛ لذا نمونه موردی مسجد واقع در چهارراه ولی عصر تهران طرح جناب آقای دانشمیر و سرکارخانم اسپریدونف که دارای کالبدی نوآورانه، انتقادی و زمینه‌گرا است، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. روش تحقیق در این مقاله به شیوه استدلال منطقی (مفهوم به مصداق) است. بدین منظور ابتدا پتانسیل‌های وجودی سایت محل استقرار مسجد مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته تا بر این اساس چرایی قرارگیری و ساخت یک مسجد در این سایت مشخص گردد. سپس مبانی نظری مسجد در دو بعد «معیارهای مکان-یابی مساجد» در فضای شهر و «همسایگی‌ها» براساس فقه اسلامی مطرح گردیده، معیارهای همسایگی و همجواری طراحی مسجد از آن استخراج شده و بر این اساس چگونگی نحوه قرارگیری و مکانیابی مسجد ولیعصر مورد تحلیل قرار می‌گیرد. سپس برای پاسخ به چگونگی قرارگیری مساجد در کنار فضاهای فرهنگی معاصر؛ ویژگی‌ها، نکات مثبت و منفی مسجد ولیعصر تهران به عنوان نمونه‌ای از مساجد معاصر و انتقادی معرفی و مبانی نظری آن با توجه به اصول استخراج شده، بیان می‌گردد.

2-1- مشخصات عمومی منطقه 11

منطقه 11 شهر تهران با وسعتی حدود 1200 هکتار و جمعیتی حدود 240 هزار نفر از مناطق مهم مرکزی کلان شهر تهران به شمار می‌آید. در اکثر طرح‌های فرادست این منطقه به عنوان بخشی از هسته مرکزی شهر معرفی شده است از ویژگی خاص این منطقه تنوع بسیار فعالیت‌ها و کاربری‌ها است (شکل 1). در سطح منطقه مراکز بسیار مهم سیاسی حکومتی (همچون بیت مقام معظم رهبری، نهاد ریاست جمهوری، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مجلس شورای اسلامی، قوه قضائیه با عملکردی ملی و فراملی)، بازارهای تخصصی با عملکرد فرامنطقه‌ای و فراشهری (همچون تولید و فروش پوشاک، ابزارآلات مراکز نشر و فروشگاه‌های کتاب، فروش لوازم و تعمیرگاه‌های خودرو و فروش لوازم صوتی و تصویری)، واحدهای بزرگ صنعتی (کارخانه دخانیات)، کاربریهای خاص و ویژه (مجموعه پادگان حر، دانشگاه جنگ، دانشکده افسری و دامپزشکی ارتش)، مراکز درمانی تخصصی (چون بیمارستان-های روزبه و فارابی) با عملکردی فرامنطقه‌ای و مهمترین مراکز ارائه

های مردمی را در پی داشته است. توقع جانمایی صحیح برای طراحی مسجد از واجبات اجرای طرح مسجد ولیعصر (عج) به شمار می‌رود اما به نظر می‌رسد به دلیل قدرت نفوذ این فضای شهری به عنوان یک «فضای جمعی» موفق در شهر، باعث شده است تا موضوع جانمایی و مسائل دیگر در حاشیه قرار بگیرند. معمار پروژه هم با در نظر گرفتن شرایط موجود (عدم جانمایی درست) و اصلاحات طرح قبلی و با نگاهی منتقدانه اقدام به طراحی این مسجد نمود تا این نزاع را با هوشمندی معمارانه به پایان برساند.

در این مقاله ابتدا ویژگی‌ها و پتانسیل‌های محدوده «پارک دانشجو و بنای تئاتر شهر» به عنوان یک فضای جمعی موفق در شهر، تحلیل و مورد واکاوی قرار می‌گیرد. سپس با بیان پیشینه‌ای از شکل-گیری اولین مسجد در تاریخ اسلام، معیارهای مکانیابی مسجد در فضای شهر، اقدام به مقایسه و تحلیل مسجد ولیعصر (عج) با معیارهای به دست آمده خواهد شد.

2- پیشینه و روش تحقیق

پژوهش در موضوعاتی چون «مساجد معاصر» و مکانیابی و تحلیل ویژگی‌های آنها به خصوص «مسجد ولی عصر (عج)»، امروزه توجهات زیادی را در حوزه معماری به خود اختصاص داده است. در این باره می‌توان به مقالات مرتبط با «مساجد معاصر»: «مبانی نظری مکان‌یابی مساجد ایرانی در ادوار مختلف» (اصغریان جدی، 1377) [12]، «تقوای الهی و معماری مسجد» (بمانیان، 1380) [13]، «مسجد به عنوان پایگاه همبستگی اجتماعی» (طالبی، 1380) [14]، «تحلیلی بر موقعیت و الگوی استقرار مساجد جدید (مطالعه موردی منطقه 6 تهران)» (حقیقت‌نائینی، 1380) [7]، «بررسی نقش معماری در تداعی معانی و انتقال مفاهیم (معماری مسجد: سنتی یا نوآورانه)» (رضازاده، 1383) [8]، «نگاهی به مساجد معاصر جهان» (حسینمردی و مروجی، 1386) [15]، «معماری مسجد، از قرن هفتم تا امروز» (حکیم، 1390) [16]، «شناسایی و رتبه‌بندی معیارهای مؤثر بر مکان‌یابی مساجد» (آذر و همکاران، 1392) [17]، «کاوشی در نظام مساجد در کاربری زمین شهر و استخراج معیارهای مکان‌گزینی آن» (نوریان و الهی‌زاده و عبدالهی‌ثابت، 1393) [1]، «مساجد امروز» (Fethi, 1985) و «معماری مساجد معاصر» (Serageldin, 1985) [18] اشاره نمود و مقالات مرتبط با «مسجد ولی عصر (عج)»: «ارزیابی و نقد طرح و ساختمان جدید مسجد ولیعصر (عج) در مجاورت تئاتر شهر (تهران)» (نقره‌کار، 1393) [19]، «بررسی اصالت اسلامی ایرانی در مساجد نوگرای معاصر (مطالعه موردی: طرح مسجد چهارراه ولی-عصر (عج) تهران)» (حمزه‌نژاد و عربی، 1393) [20]، «تحلیل مسجد

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

2-2- مشخصات ناحیه شمالی منطقه 11 (منطقه مورد مطالعه)

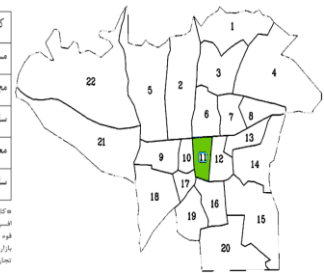
ناحیه شمالی در ارتباط شدید با فعالیت‌های تجاری و تولیدی مرکز شهری است. در شمال شرق منطقه بخش عمده‌ای از اراضی پهنه‌های تجاری و خدماتی می‌باشند که در واقع بخش اصلی مکان‌های گذران اوقات فراغت و حوزه فرهنگی و هنری منطقه را شامل می‌شوند. محورهایی همچون ولی عصر، کارگر و حافظ اغلب در طبقه‌بندی جزء شبکه‌های شریانی درجه 1 محسوب می‌شوند با این حال نقش اجتماعی آنها از نقطه نظر تمرکز فعالیت‌های فرامنطقه‌ای و جاذب سفر در جداره آنها بسیار قوی است (طرح تفصیلی شهر تهران).

2-3- پیشینه شکل‌گیری «محوطه پارک دانشجو و تئاتر شهر»

پیش از دهه 40 شمسی در محل تقاطع دو خیابان اصلی پایتخت یعنی ولی عصر (پهلوی سابق) و انقلاب (رضاشاه سابق) کافه‌ای به نام «کافه شهرداری» وجود داشت که دومین مرکز تفریحی تهران بود. این کافه به ویژه در تعطیلات آخر هفته مکان گذران اوقات فراغت و یکی از مراکز گردهمایی هنرمندان و روشنفکران بود. گاهی گروه‌های دوره-گرد و سیرک‌بازان در فضای اطراف کافه به اجرای برنامه می‌پرداختند. در فاصله سال‌های 1344 تا 1346، شهرداری تصمیم به تخریب و تغییر کاربری آن گرفت و از آنجا که در آن زمان نیاز به یک سالن نمایش برای شهر به شدت احساس میشد، وزارت فرهنگ و هنر و اداره هنرهای دراماتیک تصمیم به ساخت چند سالن مخصوص با ظرفیت‌های بالا و انواع سن‌های اجرایی در آن محل گرفت. به این ترتیب مقدمات ساخت این مجموعه در سال 1346 فراهم و ساختمان آن در سال 1351 افتتاح شد. طی سال‌های بعد و در ادامه سنت پیشین، فضای جمعی در محوطه مقابل این بنا به وجود آمد که تا به امروز محل برگزاری مراسم و آیین‌های مختلف در مناسبت‌های ملی و مذهبی، نقطه تجمع سازمان‌ها و نهادهای غیردولتی (NGO) در روزهای خاص و نیز محل گردهمایی روزانه اقشار مختلف جامعه از هنرمندان تا دانشجویان است [22].

موسیقی و هنرهای نمایشی (مجموعه تئاتر شهر و تالار رودکی) در جوار طیف گسترده‌ای از بافت‌های مسکونی با خصوصیات مختلف کالبدی استقرار یافته‌اند. وزن و اقتدار هر کدام از فعالیت‌های اشاره شده به حدی است که نمی‌توان نقش غالب و تک بعدی را برای منطقه 11 در نظر گرفت. این مسئله از جهتی خصیصه حوزه‌های مرکز شهری است (جدول 1).

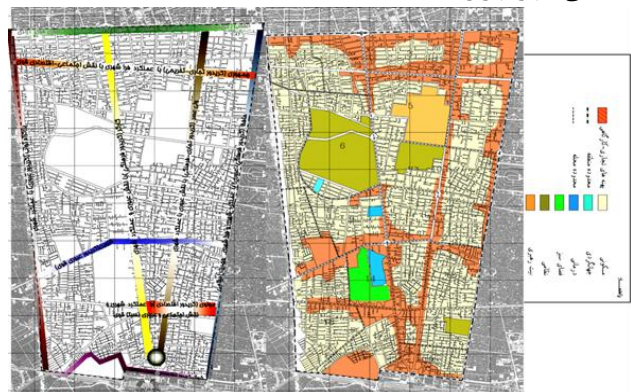
کاربری زمین	مساحت (هکتار)	درصد از مساحت منطقه
مسکونی	53485	44.51
مجموع کاربری‌های فرا منطقه ای	27547	22.83
ساخته شده و بایر	4102	0.33
مغایر	27887	22.79
سایر	11506	9.54

جدول 1: مساحت کاربری عمده زمین

شکل 1: نقشه موقعیت منطقه 11 در شهر تهران

براساس مطالعات موجود حدود 30٪ از سطح منطقه از نقطه نظر نحوه استفاده از زمین به کاربری‌های اختصاص یافته که عملکردی حداقل فرامنطقه‌ای دارند. بخش‌هایی که فعالیت مناسب در آنها سکونت و خدمات وابسته به آن است عموماً در قسمت‌های میانی و جنوبی منطقه استقرار دارند. بطور کلی الگوی توزیع کاربری زمین الگویی ترکیبی است (ترکیب و اختلاط کاربریها در جوار هم) و نشانه-ای از توزیع کاربری‌ها براساس الگوی منطقه‌بندی مشاهده نمی‌شود. حساسیت کاربری‌های غیرمسکونی و فرامنطقه‌ای (عمدتاً تجاری و کارگاهی) به دسترسی‌ها سبب استقرار آنها در بدنه‌های اصلی گشته و گسترش این کاربری‌ها بطور تدریجی اما مستمر در بافت مسکونی همجوار صورت می‌پذیرد. نحوه استفاده از زمین در منطقه قبل از آنکه متکی به محدوده منطقه بعنوان یک منطقه مسکونی باشد در ارتباط با مسائل گسترش کالبدی شهر تهران و مراحل تاریخی است (طرح تفصیلی شهر تهران).

شکل (2): نقشه پهنه‌بندی (سمت راست) و معابر اصلی (سمت چپ) منطقه 11

نخستین کنفرانس ملی به سوی شهرسازی و معماری دانش بنیان

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

برابر مکانیابی نادرست ایستگاه مترو در محوطه آن، واکنش نشان دهند و اینجا است که شهروندی و مدنیت به معنای واقعی کلمه محقق می-شود. در این حالت صیانت از خاطرات مشترک شهروندان از عرصه باز مقابل تئاتر شهر، نزد آنها به هدفی مشترک برای مقابله با یک تصمیم غیرکارشناسی مدیریت شهری بدل می‌شود. برگزاری اجتماعات هدف-دار حول محور تئاتر، فعالیت‌های فرهنگی خودجوش متأثر از محیط و تجمعات موسمی در صحن تئاتر شهر همچون: تجمعات 8 مارس به مناسبت روز جهانی زن، 19 شهریور روز آزادی نرم‌افزار و 20 دسامبر روز جهانی مبارزه با ایدز، خود گواهی بر موفقیت این فضا در گردهم آوردن شهروندان و تحقق مشارکت مدنی آنان است [22].

3- مروری بر تاریخچه شکل‌گیری «مسجد»

مسجدالدینی دومین مسجد بعد از مسجد قبا و اولین پایگاه علم و آموزش در اسلام است. که در زمان آغاز شکل‌گیری به عنوان عمده-ترین مرکز فعالیت‌های مذهبی، اجتماعی و سیاسی ایفای نقش کرده است. مسجد پیامبر اولین بنایی بود که به دست مبارک پیامبر(ص) ساخته شد. مستطیلی رو به قبله و محوطه‌ای باز، صفه‌ای برای اصحاب پیامبر که به اصحاب صفه مشهور گشت. این الگویی بود برای تمام مساجد جهان اسلام. ثابت و استوار شد، چون سنت پیامبر(ص) اسوه‌ی حسنه بود و هست. حیاط مرکزی معنا و مفهومی دارد که از جهان بینی نشأت گرفته‌است. توجه به درون و درونگرایی و خودشناسی و خودسازی برای عروج دیگرسازی. حیاط مرکزی از محدوده اقلیمی عبور می‌کند و یک نوع ارزش و جهان‌بینی را مطرح می‌کند(ذوالفقارزاده، 1378). مساجد دوران اسلام نیز تقلیدی از شکل مسجدالدینی در مدینه هستند(شکاری، 1380). چنانچه نخستین مساجد با نقشه‌ی ساده و مصالح بومی چون تنه، شاخه و برگ نخل و گل در شبه جزیره عربستان بنا گردیدند. سپس برای امنیت و حفظ حراست مسلمانان از حمله دشمنان و آفتاب گرم، دیوارهای برونی تقویت گردید و پیش‌خوانی ستون‌دار با محلی برای اذان به آن اضافه شد(پورجعفر، 1380). منشأ شکل‌گیری مسجد در آغاز تنها یک بنا و آن خانه پیامبر(ص) بود. از خانه پیامبر(ص) در مدینه بود که تقریباً شکل قطعه اولیه مساجد به وجود آمدند. این خانه تقریباً به صورت چهار گوش و در ابعاد 53 در 56 متر بود. بنا از دو فضای اصلی تشکیل میشد: اول فضای باز که قسمت مهم آن بود و حدود 80 درصد سطح اصلی را در بر می‌گرفت. از همین جا در طراحی مساجد سادگی و وسعت یک فضای باز که تا به حال ادامه یافته در نظر گرفته شد. دوم سایبان‌ها در قسمت جنوبی و جنوب شرقی. کم‌کم این مسجد به مکانی تبدیل شد که در آن تقریباً تمامی فعالیت‌های رسمی صدر

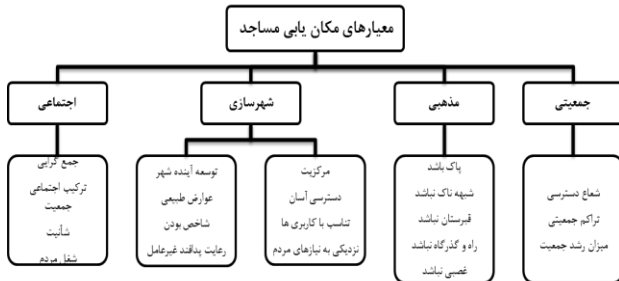
2-4- ارزیابی عوامل موفقیت محدوده «پارک دانشجو و تئاتر شهر» در ایجاد فضاهای جمعی شهری

عوامل تأثیرگذار بر موفقیت جذب مخاطب در منطقه مورد مطالعه	توضیح	تصویر
مجاورت با محور فرهنگی شهر	استقرار پارک دانشجو و محوطه تئاتر شهر در منطقه میراث فرهنگی تهران(حصار تاریخی و حصار صفوی تهران قدیم) و نیز مجاورت با محور انقلاب از میدان تا چهارراه ولیعصر به عنوان محور فرهنگی تهران از جمله دلایل این فضای شری در جذب مخاطب و استفاده می‌شود این محدوده به دلیل استقرار دانشگاه های تهران، صنعتی امیرکبیر، دانشگاه هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی(واحد تهران مرکزی) فضای فرهنگی دارد که باعث شده بسیاری از آموزشگاه‌های علمی و هنری از این بنا با تأسیس شعب خود را از پتانسیل ناحیه بهره‌مند سازند. همچنین وجود سینماها، رستوران، کافه‌ها، نوازخانه‌ها و ... که روزانه جذب هزاران نفر را به این بخش از محله انقلاب در طرح جامع تهران به عنوان «محور فرهنگی پایتخت» معرفی نمود. وجهی خوب دانشجویان و هنرمندان در اوقات فراغت، بر مطلوبیت فضا می‌افزاید.	
تنوع کاربریها و استفاده کنندگان از فضا	حیات شهری این منطقه به دلیل تنوع کاربریها در بیشتر ساعات روز و روزهای سال تضمین شده‌است. همچنین این تنوع کاربری باعث تنوع کاربران فضا با ردهای سنی و جنسی مختلف شده‌است. هنگامی که دانشجویان و کارکنان در پایان ساعات کاری منطقه را ترک می‌کنند، ساکنان بافت مسکنی محدوده به خانه‌های خود باز می‌گردند و بدنه تجاری ولیعصر نیز تا پاسی از شب، فعال است. سالمندان و زنان خانه‌داری که نیروی ویژه سایه درختان می‌نشینند، معازن طعنها و روزهای تعطیل جای خود را به جوانان و طرزانان هنرهای نمایشی می‌دهند.	
حضور عناصر خاطره انگیز	با بررسی پهنای محوطه تئاتر شهر در می‌یابیم که استقرار و مکانیابی آن از مستقیم‌ترین عوامل در اقبال عمومی آن است، چه اینکه شاید قوی‌ترین عامل در مکانیابی یک فضای جمعی شهری موفق، توجه به وجود خاطره جمعی از فضا است(مستقیم، 1388). در حقیقت ایجاد این امکان که کاربران بتوانند به محیط‌های موجود رنگ تلقی بدهند، اهمیت ویژه‌ای دارد. این رها رها است که اکثر مردم به محیطی برآمده از علاقه، ارزش‌ها و عناصر هویتی خویش دست پیدا می‌کنند. رنگ تلقی، لگوی فعالیت‌های یک مکان را روشنتر می‌کند(مستقیم، 1388). بجز برای تئاتر شهر، خیابان ولیعصر با چنارهای قدیمی و بهارهای جاری خود، فضایی است که بدون افراق هر شهروند تهرانی از آن یک تصویر ذهنی به همراه یک خاطره خوش دارد. همچنین از دهه 1380 تا به امروز، بدنه تجاری ولیعصر به عنوان یک مرکز خرید سنتی نزد مردم شناخته شده و نمایی این موارد روزی برای این فضا می‌شود تا آن را به‌یاد آوریم و نگارانشان کند.	
استقرار در مرکزیت هندسی پایتخت	فضای جمعی می‌تواند در کنار نقاط مختلف شهر تشکیل شود و فهم تاریخی ما از شهر را تقویت کند(مستقیم، 1388). چهارراه ولیعصر، محل تقاطع دو محور ارتباطی شمال به جنوب(خیابان ولیعصر) و شرق به غرب(خیابان انقلاب)، در چندین طرح مطالعاتی عنوان مرکز هندسی تهران انتخاب شده‌است. استقرار محوطه پارک دانشجو و تئاتر شهر در این مکان دسترسی به این فضا را تسهیل کرده و عاملی برای تضمین حضور مردم و زنده نگه داشتن این فضا شده‌است. استقرار کاربری‌هایی با مفاسد متنوع، شهری و حتی ملی در این محدوده نیز وزن مرکزیت معنایی آن را تشدید می‌کند.	
مجاورت با فضای سبز(پارک دانشجو)	با وجود اینکه خیابان انقلاب به عنوان گمرک‌دهی شهر و یک محور ترافیکی با عملکرد در مقیاس شهری و گاه ملی در بسیاری از روزهای سال، جزء مناطق آلوده و خطرناک اعلام می‌شود اما در این میان وجود پارک دانشجو(گلخانه سبز) و خیابان ولیعصر(آلان سبز) توانسته تا حدود زیادی این عارضه را تصفیه کرده و عابران را در خود بدهد. همین لندهای سبز علاوه بر اینکه آلودگی صوتی ناشی از عبور و مرور را کاهش می‌دهد، باعث لذت بصری نیز می‌شود.	

جدول 2: ارزیابی عوامل موفقیت محدوده «پارک دانشجو و تئاتر شهر»

فضاهایی چون مجموعه پارک دانشجو و تئاتر شهر، با کارکرد اجتماعی خود، می‌تواند بستر پر قدرت و سودمندی برای اقتصاد شهری، تقویت ارتباطات اجتماعی، برقراری امنیت و اعتماد در فضای عمومی، کنترل اجتماعی، انتقال اخبار و اطلاعات، افزایش حساسیت‌های روحی و تأمین تعادل روانی، تقویت حساسیت‌های زیباشناختی، جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری مردم باشد. در حقیقت امکان انتقال فرهنگی خاص به افراد جامعه، از پتانسیل‌های یک فضای جمعی شهری موفق است که در محوطه تئاتر شهر به خوبی قابل مشاهده است. این فضا به خوبی نقش خود را در افزایش آگاهی‌های عمومی افراد، فرهنگ‌پذیری و جامعه‌پذیری آنها و افزایش فرصت‌ها برای طرح مسائل جمعی و نیز تبادل صحیح اطلاعات ایفا می‌نماید. احساس تعلق به چنین محیطی باعث شده که شهروندان و به ویژه هنرمندان و قشر فرهنگی جامعه، در

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

نمودار (1): معیارهای مکانیابی مساجد

3-1-1- معیار جمعیتی:

الف) شعاع دسترسی: درجه‌ی مطلوب دسترسی به مسجد با توجه به حوزه تقریبی تعریف می‌شود که هر مسجد برای ساکنان آن بنا می‌گردد [2]. تأمین دسترسی آسان، مطلوب و ایمن به مسجد از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است که در مکانیابی مساجد باید به آن توجه شود.

ب) جمعیت (تراکم نفر در هکتار): یکی از معیارهایی که تعیین مکان مسجد را تحت تأثیر قرار می‌دهد، تراکم جمعیت است به گونه‌ای که مسجد باید در پرتراکم‌ترین مکان منطقه ساخته شود. علاوه بر این جمعیت، ممکن است شعاع عملکرد را نیز تحت تأثیر قرار دهد.

ج) میزان رشد جمعیت: یکی از مسائل مهمی که درباره مسجد باید مد نظر قرار داد، توجه به این نکته است که مسجد علاوه بر اینکه باید جوابگوی جمعیت فعلی باشد، باید بتواند نیازهای آینده‌ی جامعه اسلامی را نیز برآورده کند. این امر باید هم در مکانیابی و تعیین فاصله بین مساجد و هم در تعیین ظرفیت مساجد رعایت شود.

3-1-2- معیارهای مذهبی:

در کتاب‌های روایی هفت روایت در خصوص مکان مسجد وارد شده است که فقها با استناد به این روایات، مباحث ذیل را مطرح ساخته‌اند: ساخت مسجد در مکان غصبی و معابر عمومی و قبرستان جایز نیست و بلکه حرام است. ساخت مسجد در زمین نجس جایز نیست. ذکر این نکته نیز خالی از لطف نیست که تبدیل معابد یهودیان و مسیحیان به مسجد جایز است [25]. علاوه بر این از آنجا که مسجد، خانه خدا و کانون عبادت مؤمنان و محل تقرب آنان به خداوند متعال است و از آغاز باید بر بنیان استوار تقوا بنا شود، شایسته است حتی از انتصاب مکان‌های مشکوک و مسئله‌دار به عنوان مسجد خودداری شود تا مؤمنان با آرامش خاطر و اطمینان کامل در خانه خدا به عبادت بپردازند [6].

3-1-3- معیارهای اجتماعی

اسلام انجام می‌گرفت. مسجد مدینه بعد از تخریب خانه پیامبر(ص) و در همان مکان ساخته شد. طرح کلی آن با تکیه بر دو قسمت سرپوشیده و حیاط غیر سرپوشیده، تقریباً شکل کلی خانه پیامبر(ص) بود. در این زمان اولین اضافات سرپوشیده کردن دو قسمت دیگر جانبی بود. بعد از این زمان 4 برج در گوشه مسجد بنا شد که متأثر از بناهای عصر خود بود. همین برج‌ها بود که در مساجد بعدی به شکل‌های متنوع مناره درآمد و حجم نمادین و حتی زیباشناختی معماری اسلامی شد (کیانی، 1380). مسجد نخستین عنصری است که با گسترش کالبدی شهر و افزایش جمعیت آن گسترش می‌یابد. به عبارت دیگر مسجد از جمله اولین نیازهای شهروندان مدینه به شمار می‌رفته است. به همین سبب با گسترش شهر و فزونی یافتن جمعیت آن، از جمله نخستین خواست‌های مردم از پیامبر اکرم(ص) به عنوان حاکم جامعه، گسترش کمی و کیفی مسجد است [1]. با توجه به آنچه ذکر شد، در یک جمع‌بندی اجمالی می‌توان اصول حاکم بر «معماری مسجدالنبی» را برشمرد [23]:

جدول 3: اصول حاکم بر «معماری مسجدالنبی»

اصول حاکم بر «معماری مسجدالنبی»
«جهت قبله» به عنوان اصلی‌ترین محور در ساختمان مسجد
توجه به اقلیم و شرایط محیط مناسب
خودبستگی (تأمین مصالح بومی و همخوانی با بناهای اطراف)
درونگرایی (عدم اشراف به بیرون و یا برعکس)
پرهیز از بیهودگی
نیارش (استحکام و توجه به استقامت بنا)
رعایت سلسله‌مراتب (ورودی، صحن، شبستان)
مردم‌واری (اندازه‌ها در مقیاس انسانی)
بهره‌گیری از تکنولوژی زمان و مکان
بهره‌گیری از فرهنگ و هنر زمان و مکان

3-1-3- معیارهای مکانیابی مساجد

پس از شکل‌گیری زندگی اجتماعی، رقابت بر سر استقرار مناسب تسهیلات (اعم از مراکز تولیدی، خدماتی، آتش‌نشانی، اورژانس و ...) به طوری که حتی الامکان، نیازهای افراد جامعه را برآورده کند، مطرح شد و به تدریج با افزایش پیچیدگی در چگونگی زندگی و ساختار جامعه‌ی بشری، مسئله‌ای تحت عنوان مکانیابی شکل گرفت. «مکانیابی»، انتخاب مکان برای یک یا چند مرکز به روشی است که هدفی خاص را بهینه کند. این هدف می‌تواند هزینه‌ی حمل و نقل، عرضه خدمات عادلانه به مشتریان و ... باشد [24]. یکی از الزامات مکانیابی، شناسایی و استفاده از معیارهای مناسب و متناسب با شرایط و ویژگی‌های کاربری‌های متفاوت است.

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

ت) نزدیکی به نیازهای مردم: مسجد باید در مکانی ساخته شود که مردم به حضور در مسجد تشویق شوند. یکی از مسائل مهمی که باید در مکانیابی مساجد به آن توجه شود، توجه به این نکته است که مکان مسجد طوری انتخاب شود که افراد بتوانند در مسیر مسجد، نیازهای روزانه خود را برطرف کنند.

د) توجه به طرح‌های توسعه آینده شهر: گفته شد مکانی را که عنوان مسجد بر آن تحقق یابد دیگر نمی‌توان تغییر کاربری داد و از آن برای کاربری‌های دیگر استفاده کرد، بنابراین باید دقت کرد که مکانی که برای مسجد انتخاب می‌شود با طرح‌های توسعه‌ی شهری مغایرتی نداشته باشد.

ر) توجه به عوارض جغرافیایی منطقه: عوارض طبیعی از جمله عواملی است که در تعیین مکان مسجد مؤثر است. باید منطقه مورد نظر به دقت مورد ارزیابی قرار گیرد و عوارض طبیعی (تپه‌ها، شیب‌ها، رودخانه‌ها و ...) آن شناسایی و در مکانیابی مساجد به آن دقت شود.

ز) شاخص بودن در چشم‌انداز شهری: مسجد نباید در ساختار شهری، گم و ناپیدا باشد؛ بلکه باید شاخص‌ترین مکان را به خود اختصاص دهد. لازم است در مکانیابی نیز دقت شود تا مکانی که برای مسجد انتخاب می‌شود بتواند این امر مهم را برآورده کند.

ه) رعایت اصول پدافند غیرعامل: در تعیین مکان مسجد باید توجه کرد که اصول پدافند غیرعامل به طور کامل رعایت شود. یکی از مهمترین اصول پدافند غیرعامل و یکی از ارکان مهم آمایش سرزمین، اصل مکانیابی بهینه برای انواع فعالیت‌ها و مراکز مختلف است [27]. به طور کلی مسجد باید در جایی ساخته شود که هنگام حادثه و بحران، علاوه بر این که خود از آسیب ایمن بماند، بتواند نقش مرکزیت مدیریت بحران محله و منطقه را نیز بر عهده بگیرد.

با این که در سال‌های اخیر پژوهش‌های ارزنده‌ای درباره مساجد انجام شده و جنبه‌های گوناگون مسجد در پژوهش‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته، تحقیقات بسیار اندکی درباره مکانیابی مساجد و به تبع آن، درباره شناسایی معیارهای مکانیابی مساجد صورت گرفته است. مساجد مقدس‌ترین مکانها روی زمین است که کارکردهای گوناگون عبادی، اجتماعی، فرهنگی و ... دارد. بی توجهی به عوامل مکانیابی مساجد هنگام ساخت آنها، آسیب زیادی به نقش‌آفرینی این مکان مقدس می‌زند؛ بنابراین در احداث مساجد همچون دیگر کاربری‌های شهری باید اصول و ضوابط و استانداردهای مربوط به مکانیابی لحاظ شود.

قبل از تصمیم‌گیری درباره تعیین مکان مسجد و تعیین شعاع دسترسی برای مساجد، باید مطالعات جامعه شناختی دقیقی صورت گیرد و شناخت صحیحی از ویژگی‌های اجتماعی مردم شهر یا منطقه‌ی مورد نظر به دست آورد، بدین منظور باید به موارد ذیل کاملاً توجه کرد:

الف) میزان جمع‌گرایی: هرچه تمایل به جمع‌گرایی در جامعه‌ای بیشتر باشد، باید مساجدی که برای آن جامعه یا شهر ساخته می‌شود بزرگ باشد و این امر فاصله‌ی مساجد را از یکدیگر نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و باید شعاع دسترسی مساجد را وسیع‌تر در نظر گرفت.

ب) ترکیب اجتماعی جمعیت: مسئله مهم دیگری که در مکانیابی مساجد باید به آن توجه کرد، توجه به ترکیب جمعیتی و تنوع قومی- قبیله‌ای و همچنین توجه به اقلیت‌های مذهبی است. مساجد را باید طوری مکانیابی کرد که علاوه بر این که از بروز اختلافات قومی و قبیله‌ای جلوگیری شود به وحدت و یگانگی افراد جامعه نیز کمک کند و زمینه‌ی حضور تمامی افراد و اقشار در مسجد فراهم شود.

ج) شأنیت: مکانی که برای مسجد انتخاب می‌شود، باید شأنیت و مکانیت لازم را برای مسجد شدن داشته باشد. این معیار را می‌توان ناظر به ارزش اجتماعی زمین دانست.

د) شغل غالب مردم: یکی از مسائلی که می‌تواند در مکانیابی مساجد تأثیرگذار، بررسی عادات کاری مردم و توجه به شغل غالب مردم منطقه است.

3-1-4- معیارهای شهرسازی

الف) مرکزیت داشتن: از مسائل مهمی که در مکانیابی مساجد باید مورد توجه قرار گیرد، توجه به مرکزیت مسجد نسبت به سایر کارکردها و مراکز دیگر از یک سو و نسبت به جمعیت از سوی دیگر است. باید استقرار مساجد در مجموعه‌های شهری به گونه‌ای طرح‌ریزی شود که نقش مرکزیت مسجد برای شهر و محله حفظ شود [3].

ب) دسترسی آسان: دسترسی به مسجد باید طوری باشد که همگان بتوانند در کمترین زمان و هزینه‌ی ممکن و با طی مسافت کوتاهی به مسجد دسترسی داشته باشند. این نکته را نباید از نظر دور داشت که در گذشته فقط دسترسی پیاده مطرح بود اما امروزه باید به دسترسی سواره نیز توجه کرد [26].

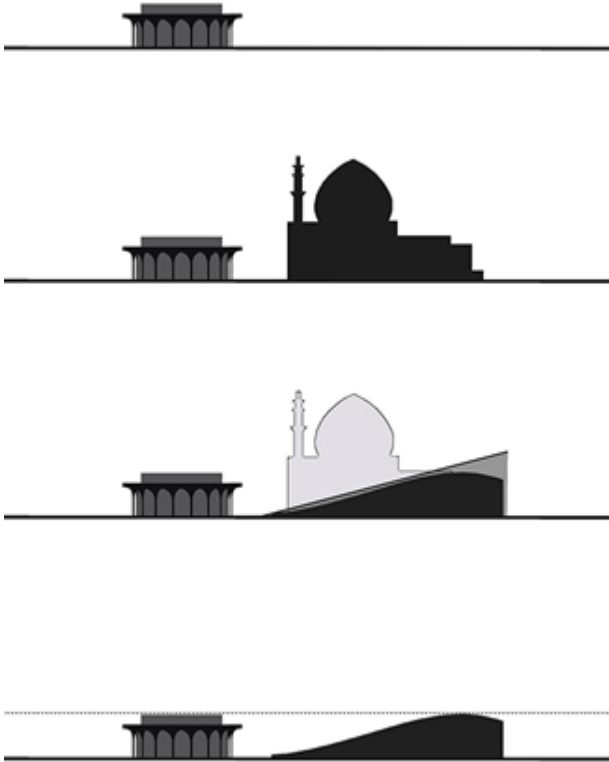
پ) تناسب با کاربری‌های همجوار: در مکانیابی مسجد باید نسبت مسجد را با سایر عملکردهای شهری مشخص کرد. باید طوری برنامه‌ریزی کرد که کاربری‌هایی که سازگاری بیشتری با مسجد دارد به مسجد نزدیک‌تر باشد و کاربری‌های ناسازگار در کنار مسجد قرار نگیرد [2].

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

4- مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر (عج)

در مسجد ولیعصر مشخص است. من و کاترین سعی کردیم برای مسجد امروزی به ازایی پیدا کنیم که یک پکیج شناخته شده در تاریخ معماری نباشد. برخورد با ما از نوع مدرن نبود که تاریخ را حذف کنیم، پست مدرن هم نبود که تاریخ را تکرار کنیم، بلکه سعی کردیم ریشه-هایی را واکاوی و آنها را به امروز متصل کنیم.

ما برای پاسخ به این سؤال (طرح مسجد ولیعصر) مجبور شدیم تاریخ معماری اسلامی را مطالعه کنیم و متوجه شدیم مسجد نمی-بایست این طور باشد. مسجد ساختمانی افقی است نه عمودی (شکل 3). کار ما در واقع نقدی بر تیپولوژی مسجد، و طرح ما در این پروژه هم راه حل است و هم فضا. خودم را فردی تاریخی می دانم که باید ریشه های کارم را بشناسم و نقد را به تاریخ اضافه می کنم. من یک تاریخ گرای منتقد هستم (به تاریخ نگاه می کنم ولی نگاهی انتقادی). من به ریشه برگشتم و سعی کردم مصادیق آن را اصلاح کنم [28].

شکل (3): دیاگرام شکل گیری ایده طرح مسجد (طرح دانشمیر)

4-2- تحلیل ارزش های فضایی مسجد

یکی از نکات مثبت طرح مسجد، ویژگی احترام به مردم (مردم‌واری) می باشد. در واقع همانگونه که «بنا و محوطه تناثر شهر»، مردم و بازدیدکنندگان خود را از هر سلیقه و گرایش در آغوش خود می گیرد، بنا و طرح مسجد نیز با فرمی که از زمین آغاز می شود، مردم را به

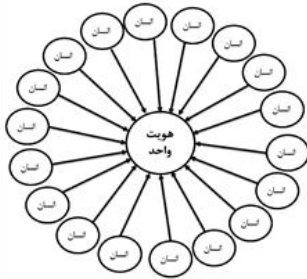
مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر (عج) در ضلع جنوب شرقی چهارراه ولیعصر شهر تهران واقع است. مجاورت سایت این مسجد در کنار بوستان دانشجو و مجموعه‌ی فرهنگی تناثر شهر باعث شده است تا پروژه با شرایط خاصی مواجه شود. برای ساخت این مسجد، دو طرح متفاوت پیشنهاد شد که گزینه‌ی اول (طرح جناب آقای عبدالحمید نقره-کار) در میانه اجرا با سیاست‌های مدیریت شهری متوقف و گزینه‌ی دوم (طرح جناب آقای رضا دانشمیر) جایگزین آن شد اکنون طرح دانشمیر در حال تکمیل و اجراست. این مسجد، مسجدی است کاملاً متفاوت با آن چه در خاطرات مردم از مساجد وجود دارد.

4-1- آشنایی با اندیشه طراحان پروژه

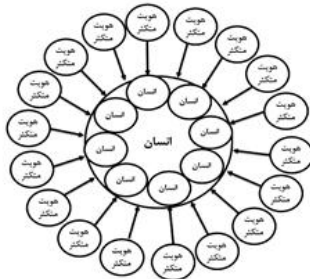
ایده با آگاهی مرتبط است و در تقابل با تیپولوژی یا تکرار موضوعات شناخته شده قرار دارد. در واقع وظیفه ایده به وجود آوردن آگاهی است: شناخت وضع موجود و ارائه نقد آنها در قالب یک پروژه. زمانی پروژه دارای ایده است که حالت انتقادی داشته باشد و از طریق نقد کردن آن هم بتوان آگاهی بیشتری به دست آورد. سؤال این است راه حل ما باید در پی تغییر چه موضوعی باشد؛ چه زاویه دیدی را به وجود می آورد و سپس چگونه به دیاگرامی تبدیل شود که بتواند آترنانیو را که ایده جدیدی است، تولید کند. رنسانس دوره‌ای است که انسان برای اولین بار به عقل خودش رجوع، و دنیا را با ذهن خودش بررسی کرد جهان را با آگاهی خودش مشاهده کرد، «به پدیده‌ها به نوع دیگری نگاه کرد و از پکیج‌های آماده استفاده نکرد». تمام چیزی که ما امروز هستیم از همین زمان شروع شده و باید همین را بررسی کنیم و ببینیم چگونه انسان رنسانسی، انسان خودآگاه و منتقد متحول شده و به امروز رسیده است. سوال این است: معمار رنسانسی در آن زمان چه فکری میکرده و چه موضوعاتی برایش مهم بوده است. مثلاً در بحث فضای همگن و آگاهی از فضا که در دوران رنسانس مطرح شد، ما امروز کجا هستیم و باید چه کار متفاوتی انجام دهیم! آیا ما هم انسان خودآگاهی هستیم که فضای همگن تولید می کنیم؟ برای من بحث ایده در شرایط فعلی، بررسی سیر و تحول انسان رنسانی تا رسیدن به جهان ناهمگن معاصر است و البته این که ما چطور می توانیم ایده‌ای برای این جهان داشته باشیم! ما در شرق انسان خودآگاه نداشتیم یعنی اتفاقاتی مثل رنسانس (من فکر می کنم پس هستیم) در شرق اتفاق نیفتاد، و فقط در ۱۰۰ سال اخیر بود که با پیدایش مدرنیسم تعدادی اندیشمند به انجام کارهایی متفاوت با گذشته پرداخته‌اند. ایده این است که چطور وضع یکنواخت ساده و ساکن پدیده های موجود را به وضع غیر یکنواخت ناهمگن و تکثرگرا تبدیل کنیم. مصداق حرف من

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

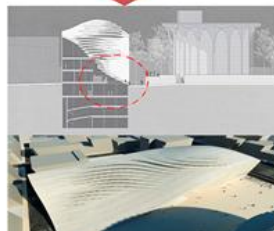
مدل شماییک از انسان سنتی و هویت واحد او؛
ماخذ: جوادی و همکاران، ۱۳۹۴

مدل شماییک از انسان زیسته در جامعه مدرن و هویت متکثر او.
ماخذ: جوادی و همکاران، ۱۳۹۴

درونگرایی فضای باز (حیاط) در پلان طرح اولیه مسجد (نقره کز)؛
ماخذ: نقره کز، ۱۳۹۲

برونگرایی فضای باز (حیاط) در پلان طرح نهایی مسجد (دانشمیر)؛
ماخذ: Daneshmir & Spiridonoff, 2008-2012

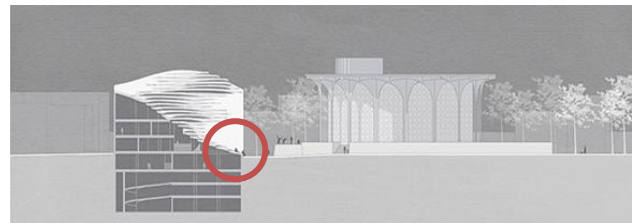
شکل (5): مقایسه مبانی نظری دو دیدگاه متفاوت در طراحی مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر (عج)

5- مقایسه و تحلیل با «مبانی و اصول حاکم بر مسجدالنبی»

جدول 4: مقایسه اصول حاکم بر «معماری مسجدالنبی» با «معماری مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر (عج)»

رعایت نشده است	تا حدودی رعایت شده است	رعایت شده است	اصول حاکم بر «معماری مسجدالنبی»
		*	قرارگیری ساختمان در «جهت قبله»
		*	توجه به اقلیم و شرایط محیطی
	*		خودبستگی (تأمین مصالح بومی و همخوانی با بناهای اطراف)
		*	درونگرایی (عدم اشراف به بیرون و یا برعکس)
		*	پرهیز از بیهودگی
		*	نیارش (استحکام و توجه به استقامت بنا)
		*	رعایت سلسله مراتب (ورودی، صحن، شبستان)
		*	مردم‌واری (اندازه‌ها در مقیاس انسانی)

سمت بنا دعوت می‌کند تا به گونه‌ای آنها را به سمت «قبله و معنویت» راهنمایی کند زیرا شیب این سقف به سمت قبله افزایش پیدا می‌کند و این مسئله نافی کرنش مسجد به سمت هنر(بنای تئاتر شهر) است. در واقع این بخش از ساختمان مسجد، به نوعی یادآور بخش «صفه برای اصحاب پیامبر(ص)» در مسجدالنبی می‌باشد اما در ابعاد و شکل معاصر آن (شکل 4)؛ همانطور که یکی از طراحان پروژه (اسپریدونف) بیان می‌کند: «ما در طراحی سازماندهی فضایی مسجد از خانه پیامبر الهام گرفتیم که ساده‌ترین، اولین و در عین حال اساسی‌ترین فرم مسجد است. مسجد پیامبر به ما آموخت بسیاری از عناصر امروزی مانند منار و گنبد بعدها ابداع شده‌اند و اساساً مورد نیاز نبوده‌اند [29]». همچنین سعی شده‌است بام پروژه با زمین و پارک دانشجویی در ارتباط باشد و به نوعی «نمای پنجم» را مطرح کند.

شکل (4): دگردیسی «صفه مسجدالنبی» به شکل معاصر آن در بنا مسجد ولیعصر (عج)

موضوع مهم دیگر که از نکات ارزشمند طرح می‌باشد، «بهره‌گیری از هنر و فرهنگ زمان و مکان» است؛ بدین صورت که «فضای باز(حیاط)» مسجدالنبی که خصوصیتی درونگرا داشته است با هوشمندی طراحان پروژه، تبدیل به یک «فضای باز(حیاط)» دارای خصوصیتی برونگرا(برگرفته از فرهنگ معاصر) شده است تا بتواند همانند بنای همجوار خود(تئاتر شهر)، از پتانسیل‌های وجودی پارک دانشجویی و همچنین محوطه تئاتر شهر، برای جذب مخاطب خود بهره برد زیرا «مخاطبین این مجموعه از کلیه نقاط شهر تهران و اکثراً در محدوده سنی نوجوانان و جوانان می‌باشند. بنابراین دعوت به معنویت در کنار تمام هیاهوی تکنولوژیکی و روزمرگی نیز در نظر گرفته شد. معنویت که شاید کمی در زیر غبار تجمل‌گرایی، ابزار پرستی و تفاخر پنهان شده‌باشند [29]».

نخستین کنفرانس ملی به سوی شهرسازی و معماری دانش بنیان

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

7- نتیجه

در میان اندام‌های درونی هر شهر و روستا، نیایشگاه همیشه جای ویژه خود را داشته و دارد و از اندام‌های دیگر نمایان‌تر و چشمگیرتر است و از این رو همه جا در مرکز آبادی جای گرفته‌است. قرارگیری مسجد در میان بافت شهری و به خصوص محله‌های مسکونی شهر ارتباط هویتی مسجد را با عامه‌ی مردم برقرار می‌کند. مروری بر شهرهای تاریخی ایران نشان‌دهنده آن است که بناهای مذهبی یکی از اساسی‌ترین عناصر بافت، ساخت و شکل شهرهای ایرانی در دوران اسلامی بوده‌اند. تداوم حضور بناهای مذهبی در شکل شهر، از ظهور اولین شهرهای شناخته شده تا امروز، موجب می‌شود یک شهر اسلامی را نتوان بدون حضور مسجد و دیگر بناهای مذهبی تجسم کرد. «مسجد» نشانه‌ای بسیار مهم برای فهم گرایش‌های دینی و مذهبی مردم یک شهر به شمار می‌آید، به صورتی که گویی نمی‌توان شهر اسلامی را از حضور مسجد بی‌نیاز دانست؛ لذا نمی‌توان نسبت به چنین مکان با عظمتی بی‌اعتنا بود. یکی از مسائلی که در مورد مسجد، بسیار حائز اهمیت است، تعیین مکان مسجد در بافت شهری است. با توجه به تحلیل و بررسی‌های انجام شده، این گونه به نظر می‌رسد که یکی از دلایل مهم برای مکانیابی انجام شده برای مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر (عج)، توجه به ویژگی‌ها و پتانسیل‌های فضای جمعی در این نقطه از شهر بود و مواردی همچون «تناسب با کاربری‌های همجوار» در الویت‌های بعد قرار گرفته‌است. با توجه به پیشینه تاریخی محوطه تئاتر شهر و حضور فعال مردم و جایگاه این بنا در خاطره جمعی و هویت معاصر شهر تهران، لازم بود تا طرحی همگام و همراه با فرهنگ معاصر شکل بگیرد تا علاوه بر حفظ ویژگی‌های فضایی حاضر، بتواند با نسل جدید و نسل‌های آینده ارتباطی نو را برقرار نماید. «هویت تولید کردنی است، پیدا کردنی نیست»؛ بدین معنی که هویت به معنای جستجوی در گذشته پر افتخار معماری ایران و تکرار فرم‌ها نیست، بلکه مطالعه و تحقیق همراه با بازبینی و دگراندیشی که حاصل نگاه منتقدانه به تاریخ است همراه با توجه به نیازهای جامعه معاصر کشور. نتایج مطالعات پیشین نشان داده‌است که «تکرار» در هر زمینه‌ای پس از مدتی منجر به بی‌تفاوتی افراد نسبت به موضوع تکرار شده می‌شود به عبارت دیگر ساخت مساجد در «موقعیت‌های مختلف» و در مقابل «مخاطبان گوناگون» عمدتاً در یک شکل و عملکرد ثابت، نتوانسته به نیازهای ساکنان محل پاسخ دهد و در نهایت مورد استقبال کمتر اهالی قرار گرفته‌اند. از سوی دیگر نیز توجه به این امر هم لازم است که در هر دگرگونی در شکل‌های آشنا می‌بایست به استفاده از عناصر ملموس مانند مصالح، بافت و رنگ و ... توجه داشت تا این سوال را در ذهن مخاطبی که از کنار بنا می‌گذرد بیندازد که «آیا این مکان، مسجد

		*	بهره‌گیری از «تکنولوژی» زمان و مکان
		*	بهره‌گیری از «فرهنگ و هنر» زمان و مکان

6- مقایسه و تحلیل با «معیارهای مکانیابی

مساجد»

جدول 5: مقایسه «مکانیابی مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر (عج)» با

«معیارهای مکانیابی مساجد»

معیارهای مکانیابی مساجد	رعایت شده است	تا حدودی رعایت شده است	رعایت نشده است
معیار جمعیتی	*		
	*		
	*		
معیار مذهبی	*		
	*		
	*		
	*		
معیار شهرسازی	*		
	*		
	*		
	*		
	*		
	*		
	*		
معیار اجتماعی	*		
	*		
	*		
	*		

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

نیست؟». عناصر ملموس در معماری و مطالعه راجع به مصالح سازگار با ذهن و فکر مخاطب ایرانی، از جمله مواردی هستند که نیاز به مطالعه و تحقیق دارد. براساس بررسی‌ها و تحلیلی که در این مقاله صورت پذیرفت، می‌توان دلایلی را برای برقراری تعامل با مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر(عج) بیان نمود:

دلایلی که ما را مجاب می‌کند تا «مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر(عج)» را دوست داشته باشیم:		
یک «فرم و روایت نو» و تازه را برای کاربری خاص و ویژه‌های همچون «مسجد» ارائه می‌کند	با مینا قرار دادن خنّه پیامبر اکرم(ص) (مسجدالسبی) به عنوان مبنای نگاه انتقادی به تاریخ به جای تکرار آن	فرم بنا و ایده طراحی آن، به بیننده اجازه می‌دهد تا بنا را کشف کند (نمای پنجم)
فرم بنا و ایده طراحی آن، به بیننده اجازه می‌دهد تا بنا را کشف کند (نمای پنجم)	قرار دادن مردم در یک چشم‌انداز جدید و ایجاد سوال از طریق آن	به سبب و بناهای همجوار خود احترام می‌گذارد
به سبب و بناهای همجوار خود احترام می‌گذارد	احترام به «خط آسمان»	استفاده از تکنولوژی دیجیتال، به عنوان ابزار طراحی (Design Tool) و خلاقیت و نه ابزار تولید (Production Tool) و بازتابی
احترام به «سنت»	«سنت به مثابه‌ی ارزش‌هایی است که رعایت این وجه از سنت معماری در مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر(عج) است که آن را واجد ارزش می‌کند.	«سنت به مثابه‌ی ارزش‌هایی است که رعایت این وجه از سنت معماری در مسجد و مجتمع فرهنگی ولیعصر(عج) است که آن را واجد ارزش می‌کند.

مراجع

- [6] نوبهار، رحیم. سیمای مسجد، قم، مؤلف، 1373.
- [7] حقیقت‌نائینی، غ، "تحلیلی بر موقعیت و الگوی استقرار مساجد جدید"، مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی معماری مسجد-افق آینده، صص 355-368، تهران، دانشگاه هنر، 1380.
- [8] رضازاده، راضیه، "بررسی نقش معماری در تداعی معانی و انتقال مفاهیم (معماری مسجد: سنتی یا نوآورانه)"، نشریه علمی-پژوهشی هنرهای زیبا، شماره 18، صص 37-48، دانشگاه تهران، 1383.
- [9] عباسی حسینی، ابراهیم، "مروری بر جامعه شناختی مساجد"، نشریه مشکات، شماره 16، صص 95-113، 1366.
- [10] محمدی، محسن. مسجد، قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، 1383.
- [11] ارجمندی، سمیرا، "چالش قرارگیری مسجد ولی عصر تهران؛ همجواری تئاتر شهر"، صاحب نیوز، 1395.
- [12] اصغریان‌جدی، ا، "مبانی نظری مکان‌یابی مساجد ایرانی در ادوار مختلف"، نشریه صفا، شماره 26، صص 36-53، دانشگاه شهید بهشتی، 1377.
- [13] بمانیان، محمدرضا، "تقوای الهی و معماری مسجد"، مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی معماری مسجد-افق آینده، تهران: دانشگاه هنر، صص 89-101، 1380.
- [14] طالبی، ژاله، "مسجد به عنوان پایگاه همبستگی اجتماعی"، مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی معماری مسجد-افق آینده، تهران: دانشگاه هنر، صص 188-190، 1380.
- [15] حسینمردی، حمید و مروجی، نرگس، "نگاهی به مساجد معاصر جهان"، فصلنامه آبادی، شماره 54، صص 42-59، 1386.
- [16] حکیم، نگار، "معماری مسجد، از قرن هفتم تا امروز"، دو ماهنامه معمار، شماره 71، صص 10-19، 1390.
- [17] آذر، عادل و لطیفی، میثم و ترکمنی، مهدی، "شناسایی و رتبه‌بندی معیارهای مؤثر بر مکان‌یابی مساجد"، دو فصلنامه علمی-پژوهشی مدیریت اسلامی، سال 21، شماره 2، صص 205-222، 1392.
- [18] Serageldin, Ismail & Steele, James. (1996), Architecture of the Contemporary Mosque, the University of Michigan: Academy Editions.
- [19] نقره‌کار، عبدالحمید، "ارزیابی و نقد طرح و ساختمان جدید مسجد ولیعصر(عج) در مجاورت تئاتر شهر(تهران)"، فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره 2، صص 23-39، 1393.
- [20] حمزه نژاد، مهدی و عربی، مانده، "بررسی اصالت اسلامی ایرانی در مساجد نوگرای معاصر (مطالعه موردی: طرح مسجد چهارراه زرگر، اکبر. راهنمای معماری مسجد، تهران، انتشارات دید، 1386.
- [1] نوریان، فرشاد و الهی زاده، محمدحسین و عبدالهی ثابت، محمدمهدی، "کاوشی در نظام مساجد در کاربری زمین شهر و استخراج معیارهای مکان‌گزینی آن"، نشریه علمی-پژوهشی هنرهای زیبا(معماری و شهرسازی)، شماره 3، دوره 19، دانشگاه تهران، 1393.
- [2] نقی زاده، محمد. شهر و معماری اسلامی، اصفهان، انتشارات مانی، 1387.
- [3] رضایی، علی. جایگاه مساجد در فرهنگ اسلامی، قم، مؤسسه فرهنگی ثقلین، 1382.
- [4] همتی، عباس. نقش محوری مساجد در تأمین اهداف چندمنظوره (فروغ مسجد(2): مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات برگزیده دومین همایش هفته جهانی مساجد، تهران، 1383، صص 161-173، قم: مؤسسه فرهنگی ثقلین، 1384.
- [5] زرگر، اکبر. راهنمای معماری مسجد، تهران، انتشارات دید، 1386.

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

- ولی عصر (عج) تهران"، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره 15، صص 47-61، 1393.
- [21] کاکوئی، معین و رئیسی، ایمان، "تحلیل مسجد ولیعصر تهران با رویکرد پدیدارشناسی یوهانی پالاسما"، همایش ملی نظریه‌های نوین در معماری و شهرسازی، قزوین: دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین، 1393.
- [22] یزدانی، مائده و لواسانی، مونا، "فضای جمعی، ظرف تحقق حیات مدنی"، فصلنامه علمی- ترویجی منظر، شماره 7، صص 42-45، 1389.
- [23] مصطفوی، م، درس مسجد- مؤسسه مسجد، قم، منتشر نشده، 1382.
- [24] Drezner, Z. 1995, Facility Location: A survey of application and methods, Springer.
- [25] دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد، فرهنگ مسجد، قم، مؤسسه فرهنگی ثقلین، 1385.
- [26] نقی‌زاده، محمد، مسجد کالبد مسلط بر مجتمع اسلامی (مجموعه مقالات همایش معماری مسجد: گذشته، حال، آینده، اصفهان، 1376، صص 127-149)، تهران، انتشارات دانشگاه هنر، 1378.
- [27] رجبی، محمدرضا و گل‌مهر، احسان و مجیدی، داود و رستگار، عبدالمطلب، "الگوی مکان‌یابی نیروگاه‌های برق‌آبی با رویکرد پدافند غیرعامل و با بهره‌گیری از TOPSIS (مطالعه موردی: شهر اصفهان)"، مجله علوم و فناوری‌های پدافند غیرعامل، شماره 4، صص 315-324، 1390.
- [28] افشار نادری، کامران، "یک گفتگو با موضوع معماری و ایده"، دو ماهنامه معمار، شماره 91، 1394.
- [29] منشگر، بهزاد و دانشمیر، رضا و اسپریدونف، کاترین، "گفتگو/حرکت سیال، فازاد استودیو"، فصلنامه فنی‌مهندسی (معماری و شهرسازی) شارستان، شماره 36-37، صص 86-89، 1391.
- [30] جوادی، مهسا و بوداغ، مهرانز و مکانی، ویدا، "درآمدی بر هویت محیط انسان‌ساخت بوسیله مولفه‌های مکان، فضا و کالبد"، فصلنامه علمی- پژوهشی مدیریت شهری، شماره 41، صص 139-160، 1394.
- [31] Daneshmir, Reza & Spiridonoff, Catherine. (2008-2012), Vali-e Asr Mosque, Fluid Motion Architects, <http://www.fma-co.com/assets/flash/home.html> (Accessed in 2012-08-30).